

Suomen kielen sanaston tutkimuksesta¹

Leksikologia eli sanasto-oppi voidaan kielitieteessä mainita yhtenä suhteellisen itsenäisenä työskarkana äänne-, muoto-, lause- ja tyyliopin ohella. Suomen sanojen ns. etymologinen selvittäminen kuuluu lukuisissa tapauksissa suomalais-ugrilaisen kielitieteen väljempään piiriin, ja kauimmaksi taaksepäin tunkeutuvat sanojemme alkuperän selvittelyt ovatkin järjestään syntyneet juuri tuollaisen laajemman, vertailevan tarkastelun puitteissa, useimmiten äännehistoriallisen tutkimuksen yhteydessä. Nimenomaan sukukieliin asti ulottuva äännehistoria, jonka tulokset muodostavat kaiken leksikologisenkin työn rungon, on siis sinänsä yksi ja tärkeä laji myös itse sanaston tutkimusta. Tällaisen äännehistoriallisvoittoisen, ajallisiin kaukaisuuksiin uskaltautuvan leksikologian on ymmärrettävästi ollut varmintä rajoittua primitiivisten, varsinkin konkreettisten käsitteiden ja alkeellisten toimintain nimityksiin, joissa merkitysten geneettinen yhteenkuuluvuus on ollut mahdollisimman itsestäänselvä. Sellaisenaankin tuo äännehistoriallis-etymologinen tutkimuksemme on kyennyt luomaan runsaasti valaistusta myös kulttuurihistoriallisesti mielenkiintoisiin suomen kielen sanaston kerroksiin; pääasiallisesti sitähan saamme kiittää siitä, mitä nykyisin täsmällistä tiedetään heimokuntamme esihistoriallisista oloista. Tähän työhön liittyvät ennen kaikkea sellaisten tutkijain kuin Heikki Paasosen, Eemil Nestor Setälän ja Yrjö Henrik Toivosen nimet.

Jo modernin kielitieteen alkuvuosista lähtien äännehistorian yhteydessä ahkerasti harrastettu kieleemme sanastorakenteen selvittelyn laji on ollut **l a i n a s a n a t u t k i m u s**. Sen jälkeen kun tanskalainen Vilhelm Thomsen 1860- ja 1890-lukujen välisenä aikana oli loistavasti paljastanut suomen

¹ Virkaanastujaisesityelmä Helsingin yliopistossa 1. 4. 1953.

kielen muinaisgermaaniset ja muinaisbalttilaiset sanastokerrostumat ja Joo-seppi Julius Mikkola vastaavasti oli 1890-luvulla osoittanut sen slaavilais-peräiset ainekset, ovat lukuisat koti- ja ulkomaiset tutkijat jatkaneet työtä ulottaen sen ikivanhojen indo-eurooppalaisten lainojen selvittelyyn saakka, niin hyvin tuloksin, että nykyisin uskomme melko tarkoin tuntevamme yleensä selvitetävissä olevat suomen kielen varsinaiset lainasanat — vain suhteellisen vähäpätöisiä lisää lienee sillä alalla odotettavissa vastaiselta tutkimukselta.

Sanoin varsinaiset lainasanat tarkoittaen sitä, että eräs toinen ryhmä kieleemme sanastollisia laina-aineiksia on vielä tähän päivään mennessä systemaattisesti melkein kokonaan tutkimatta, nim. ns. k ä ä n n ö s- ja m e r k i t y s l a i n a t. On näet varmaa, että suomen kieli on jo ainakin muutamia satoja vuosia rikastunut sellaisenkin voimakkaan vieraan vaikutuksen johdosta, joka ei ole jättänyt jälkeensä yhtä havainnollisia muistomerkkejä kuin varsinaiset lainasanat mutta jolla kuitenkin ilmeisesti on yhtä tärkeä osuus kieleemme nykyisessä sanastollisessa koostumuksessa. Niinpä on varmaa, että esim. sellaiset sanat kuin *isänmaa*, *myötätunto*, *todennäköinen* saavat olemassaolostaan kiittää vieraita, lähinnä ruotsalaisia malleja, jotka lähimallit puolestaan välillisesti juontuvat usein esim. latinasta ja kreikasta asti. Sanommekin niitä k ä ä n n ö s lainoiksi, koska koko sanoja tuskin olisi olemassakaan ilman vierasta esikuvaa. Niiden kaltaisia vierasperäisyyksiä ovat myös mm. epälukuiset abstraktiadjektiivijohdannaiset, sellaiset kuin *velvollinen*, *kansallinen*, *siveellinen*. Ja ilmeistä on, että ne merkitykset, jotka ovat nykyisin etualalla esim. suomen sanoissa *oikeus*, *vääryys*, *rikos*, *omistaa*, *todistaa*, *kunta* ovat syntyneet näille omaperäisille sanoillemme vasta vieraan esikuvan vaikutuksesta, jonka vuoksi puhumme tällaisissa tapauksissa m e r k i t y s lainoista. — Oman erillisen lohkonsa käännös- ja merkityslainojen tutkimuksessa muodostaa ns. uudissanojen tietoisien luomisen selvittely, joka etenkin mitä 1800-lukuun tulee on suomen kielen kohdalla suhteellisesti tärkeämpää kuin ehkä useimpien muiden Euroopan kielten ja jota meillä on toistaiseksi eniten harrastanut professori Martti Rapola.

Käännös- ja merkityslainojen kulkeutuminen on hyvin kansainvälinen ilmiö länsimaisen kulttuurin piirissä. Niin ollen tätä alaa koskeva tutkimus edellyttää varsin laajaa ja tarkkaa eri kielten tuntemusta, ja tämä vaikeus varmaan selittää sen seikan, että suurtenkin kulttuurikielten kohdalla tällaisten lainasuhteiden selvittely on vasta aivan alkuaasteellaan. Kuitenkin jo se, mitä näistä asioista tähän asti tiedetään, oikeuttaa olettamaan, että juuri tuollaisten, ensi silmäyksellä huomaamattomien lainautumisten edustaman kulttuurinsäteilyn syvälletunkevan vaikutuksen johdosta kaikki ns. länsimaiset kielet ovat sanastolliselta käsiterakenteeltaan, jopa osittain lauseopiltaan ja fraseologiaaltaankin hämmästyttävän paljon lähempänä toisiaan

kuin noiden kielten monesti suuren ulkonaisen erilaisuuden perusteella voisi odottaa.¹ Niinpä suomi on tästä syystä tärkeiltä sisäisiltä ominaisuuksiltaan verrattomasti lähempänä mm. sille geneettisesti ventovierasta ruotsia kuin esim. obinugrilaisia sukukieliään.

Mutta palataksemme tuollaisten lainavaikutusten alalta sanastorakenteemme omaperäisen kehityksen selvittelyyn on syytä todeta, että mainitsemani äännehistoriaan liittyvä leksikologinen tutkimus tietenkin voi kohdistua vain suhteellisen pieneen osaan nykykielen sanavarjoja ja on sitä paitsi luonteeltaan melko sattumanvaraista, koska sen päätavoitteet ovat äännehistorian puolella. Systemaattisempi tämän alan tutkimus on meilläkin sen lingvistiikan haaran tehtävänä, josta on tapana käyttää nimitystä semantiikka (tai semasiologia, joskus myös semologia).

S e m a n t i i k k a a, jonka tämänasuinen nimi on peräisin ranskalaisen Michel Bréal'n v. 1883 julkaisemasta tutkielmasta² ja jota meillä tavallisimmin sanotaan merkitysopiksi, on tietysti jo vanhastaan käytetty apuna etymologisessa tutkimuksessa, mutta suhteellisen itsenäiseksi, omia metodejaan luovaksi kielitieteen haaraksi se on kehittynyt vasta 1900-luvulla. Kuitenkin on yhä nykyaikanakin arvovaltaiselta taholta esitetty mielipide³, että merkitysopin on edelleen tyydyttävä olemaan pääasiallisesti etymologisen tutkimuksen apulainen ja luovuttava asettamasta itselleen mitään niin sanoaksemme autonomisia tavoitteita.

Minkälaisia siis ovat nykyisen käsityksemme mukaan semantiikan tehtävät?

Ensinnäkin lienee syytä huomauttaa, että vaikka merkitysopin olisikin olennaisesti rajoitettava työskentelemään vain sanojen alkuperää selvittelevän etymologisen opinalan palvelijana, sillä olisi sellaisenaankin tärkeä sijansa kielitieteen piirissä. Valaistakoon tätä seikkaa parilla esimerkillä.

Niin kauan kuin suomen *luokka* = ruotsin 'klass' -sanan alkuperää yritettiin — vielä vuosisatamme ensi kymmenellä — etsiä ilman yksityiskohdaisen, kielimaantieteenkin keinoja hyväkseen käyttävän merkitysanalyysin

¹ Kuvaavaa on, mitä ruotsalainen professori BERTIL MALMBERG äskettäin on kertonut erään kiinalaisen käsityksestä. M. oli tältä Pariisin yliopistossa opiskellessaan kysynyt, ranska vai englantia oli kiinalaiselle vaikeampaa, ja saanut vastauksen, että nehen ovat melkein sama kieli. Kiinan kielen tuiki toisenlaisen järjestelmän kannalta näyttävät meidän mielestämme niin valtavat englannin ja ranskan eroavuudet vähäpätöisiltä pikkuseikoilta. (Sydsvenska Dagbladet Snällposten 30. 11. 52 artikkelissa »Världsspråkstanken».)

² *Semasiologia* -nimitys, joka liittyy selkeästi jo kreikassa tavattuun johdannaiseen *sēmasia* 'merkitys', esiintyy ensi kerran eräessä saksalaisen latinistin K. Reisigin v. 1839 ilmestyneessä teoksessa. Näistä seikoista ks. BRUNO QUADRI Aufgaben und Methoden der onomasiologischen Forschungen (Romania Helvetica, Vol. 37, Bern 1952) s. 52. Asun *semologia* on A. Noreen muodostanut suoraan kantasana *sēma* 'merkki'. Suomen kieleen tuntuu hyvin luontuvan ranskassa ja englannissa tavallinen johdannaistyyppi *semantiikka* ja taava adjektiivi *semanttinen*.

³ Ks. viittauksia Leo Weisgerberin eräihin kirjoituksiin Vir. 1933 s. 301.

apua, esitettiin vakavasti sellainen teoria, että kysymyksessä oli suoraan keskiajan koululatinasta suomen kieleen saatu laina (= lat. *loca*, gen. *locorum*, jonka oletettiin merkinneen 'istumapaikkoja koulussa'). Vasta kansanmurteiden syventynyt tuntemus ja siihen perustuva semanttinen erittely on meidän päivinämme tehnyt mahdolliseksi osoittaa, kuinka alkuaan 'kaarta, vemmeltä' tarkoittanut substantiivi *luokka* on asteittaisen merkitysten siirtymisen tietä kehittynyt 'kimpun' ja 'ryhmän' merkitysten kautta ilmaisemaan 'yhdessä opetettavaa koululaisryhmää' ja sitten kaikkea sitä mitä esim. ruotsin *klass* ja saksan *Klasse* nykyisin merkitsevät.¹ Ts. selvisi, että slaavilaisesta, 'kaarta' merkitsevästä lainasanasta on suomessa omaperäisen merkityksenkehityksen tietä lohjennut uusi, korkeamman henkisen kulttuurin piiriin kuuluva abstraktisubstantiivi, jota nykyinen kielivaistomme ei enää edes yhdistä hevosvaljaisiin kuuluvan 'vempelen' nimityksenä käytettävään *luokka* -sanaan.

Adjektiivia *kostea* ja vastaavaa verbiä *kostua* oli koetettu selittää mm. *kastaa* -sanana ja toisaalta eräiden 'vuotamista' tarkoittavien lapin sanojen etymologiseksi sukulaiseksi, kunnes semanttinen erittely johti siihen yllättävään huomioon, että '(lievän) märkyyden' merkitys tässä sanapesyessä on aivan sekundäärinen ja että *kostuminen* on alkuaan tarkoittanut vain 'takaisin kääntymistä': 'kuivuudesta takaisin vetäytymisen' merkityksen välityksellä se vasta sai nykyisen 'nestepitoisuuden lisääntymisen' metaforisen merkityksen; kun nim. esim. kuivaksi käpristynyt leipäpala imee itseensä vettä, se samalla ikäänkuin palaa takaisin entiseen, massiivisempaan olomuotoonsa. Täten adjektiivi *kostea* ja sitä vastaava verbi *kostua* osoittautuvat myös kirjakielen *kostaa* -verbin etymologisiksi sukulaisiksi.²

Tällaisia todisteita semanttisen analyysin välttämättömyydestä sanojen alkuperän tutkimukselle voitaisiin suomenkin kielen piiristä esittää useita. Mutta lisäksi merkitysupilla on kuin onkin myös autonomisempia tavoitteita. Pari esimerkkiä valaiskoon tätäkin.

Tiedämme, että suomen kielen ikivanha omaperäinen 'hampaan' nimitys on *pii* (sana *hammas* on ns. balttilaisperäinen laina); tosin emme enää käytä *piitä* ihmisen tai eläimen hammasta tarkoittamaan, mutta vanha merkitys kuvastuu vielä selvästi sellaisesta metaforisesta käytöstä kuin *haravan pii*, *sahan pii*. Puhtaasti etymologista tutkimusta ei tarkempi *pii* -sanamme merkitysvivahdusten tarkkailu oikeastaan kiinnostakaan: sille riittää se varma, yksinkertainen tosiasia, että *pii* aikoinaan on itämerensuomalaisellakin taholla ollut anatomisen käsitteen 'hampaan' nimi. Mutta semantiikan asenne on toinen: se kerää tarkoin talteen ja ryhmittää huolellisesti — myös mitä

¹ Ks. *Studia Fennica* III s. 47—.

² Ks. *Vir.* 1940 s. 43—; huom. myös *RAPOLA Vir.* 1942 s. 313.

maantieteelliseen levinneisyyteen tulee — *pii*-sanan kaikki erilaiset käytännöt. Kun se on tämän tehnyt, niin tulos on ollut yllättävä: suomen kielen murteet tuntevat nykyisin ainakin 10 erilaista *pii*-substantiivin merkitystä. Niinpä sana Etelä-Pohjanmaalla tarkoittaa 'rakennuksen hirsinurkkaa, salvainta', Lounais-Suomessa 'rakennuksen vesikaton päätyreunaa' ja lukuisissa Sisä-Suomen murteissa 'vesirajaa, rantaviivaa' (esim. *järven pii, jokipii*).¹ Näiden merkitysten hämmästyttävästä erilaisuudesta huolimatta voidaan todistaa, että ne ovat geneettisessä yhteydessä aikaisempaan 'hampaan' merkitykseen. Tämä todistaminen kuuluu käsitykseni mukaan semantiikan keskeisiin omiin tehtäviin. Mikä tuollaisten, maallikkoa varmaan oudokuttavien sanan merkityksien erilaistumisten periaatteellinen kantavuus kielen elämässä on, siihen palaamme tuonnempana. Sitä ennen vielä toinen esimerkki.

Yleiskielemme nykyisin tavallinen sana *nuohota* (ja sen yhteyteen kuuluva tutun ammattilaisen nimi *nuohooja*) johtuu välillisesti substantiivista *nuoha* 'noki'. Tällä substantiivilla, joka — omituista kyllä — on kirjasuomelle miltei tuntematon, on murteissamme 'noen' merkityksen lisäksi neljä muuta merkitystä: 2) 'kiinteä pöly, pöly- tai roskakerros', 3) 'leijaileva pöly, pölyryöppy', 4) 'lumipyry, myrsky', 5) 'suuttumus, raivo'.² Nämäkin merkitykset voidaan — osittain taas hyvinkin suuresta erilaisuudestaan huolimatta —, myös kielimaantieteellisin argumentein, todistaa yhteenkuuluviksi, niin että suhteellisesti alkuperäisenä on pidettävä merkitystä 'leijaileva pöly, pölyryöppy' ja kaikkia muita merkityksiä siitä suoraan tai välillisesti johtuneina. On tietysti jo sinänsä eräänlaista mielenkiintoa sillä tosiasialla, että spontaaninen kehitys on johtanut saman sanan merkitsemään toisaalla 'nokea', toisaalla esim. 'suuttumusta', ja tällaisten kielen biologian realiteettien paljastaminen on, kuten sanottu, katsottava nimenomaan semantiikan ja enimmäkseen vain sen työalaa kuuluvaksi.

Nyt voitaisiin huomauttaa (ja on *mutatis mutandis* huomautettukin), että tuollainen esim. *pii*-sanana merkitysdifferentioitumain luettelointi on vain eräänlaisten provinsialismikuriositeettien parissa askartelemista ja että vakaammalta kannalta otettavat, kulttuurihistoriallisesti mielenkiintoiset perspektiivit avautuvat vasta sellaiselle tutkimukselle (etymologialle), joka toteaa *pii*-sanalla olevan geneettisiä vastineita etäsukukielissä asti ja joka osoittaa tämän 'hampaan' nimityksen juontuvan jo vuosituhansien takaa. Tällainen huomautus sisältää kuitenkin vain osittaisen totuuden, ja siitä kuvastuvaa käsityskantaa voidaan katsoa vanhentuneeksi.

¹ Ks. Kotiseutu 1952 s. 119—.

² Ks. Vir. 1939 s. 491—.

Nykyisin tiedämme — niiden selvittelyjen ansiosta, joita kielitieteeseen on soveltanut etenkin saksalainen Leo Weisgerber, — että kielen sanojen äännösmerkit eivät ole minkään kielestä riippumattoman ajattelun omiin luomuksiinsa perästä päin ikäänkuin järjestyksen vuoksi liimaamia nimikkeitä vaan että nuo äännösmerkit ovat itse käsitteiden välttämättömiä edellytyksiä: yksinkertaisimmatkin käsitteet, joilla ajatuksemme operoi, ovat suorastaan kielen synnyttämiä ja ylläpitämiä, kielen, joka on luonteeltaan eräänlainen symbolijärjestelmä. Kieli ei siis ole, kuten usein on tapana harhaanjohtavasti määritellä, vain ajatustenilmaisemisväline, vaan se on myös käsitteiden luoja ja ajattelun edellytys. Nämä oivallukset ovat samalla osoittaneet, että kielen asema koko inhimillisessä kulttuurissa on vielä merkittävämpi kuin aikaisemmin oli luultu. Niinpä on todettu, että jokaisella tieteellä, matematiikkaa ja teknillisiä tieteitä myöten, on kosketuskohtansa kielellisiin kysymyksiin, jotka eivät suinkaan aina ole pelkästään muodollis-terminologista laatua vaan saattavat liittyä tärkeihin periaateseikkoihin. Tämän tosiasian yhtenä ilmauksena on kaikkialla länsimaissa viime vuosina havaittava mielenkiinto eri tieteenalojen suuria spesiaalisanakirjoja kohtaan.

Leksikologiaan sovellettuna tämä uusi käsitys kielestä tietää mm. sitä, että tutkimus, joka kohdistuu sanojen spontaanisiin merkityksenmuuttumisiin, itse asiassa samalla usein on käsitteiden synnyn valaisemista. Niinpä se seikka, että slaavilaisperäinen foneemi *luokka* suomessa on 'vempelen' merkityksestä asteittain siirtynyt ilmaisemaan myös samaa kuin ruotsin foneemi *klass*, sisältää oikeastaan sen tärkeän tosiasian, että suomen kieli täten on omaperäisesti luonut puhujiaan varten käsitteen 'luokka', esim. yhteydessä *kipeyden luokka*, jolla murteissa ymmärretään 'sairaiden ihmisten kategoriaa'. Tietysti se, että tuo uusi käytäntö niin suuressa määrin lankeaa yksiin juuri mainitun ruotsin *klass*-sanana käyttötapojen kanssa (esim. »koulun luokka», »yhteiskuntaluokka», »ensiluokkainen saavutus»), selittyy juuri tuon vieraskielisen sanan vaikutuksesta, joten useissa yhteyksissä itse asiassa on kysymys merkityslainasta. Mutta olennaiselta osaltaan, ytimeltään *luokka* 'kategorialla' tarkoittavana on sittenkin omaperäisen kiteytymisprosessin tulos. Tämä esimerkki osoittaa samalla, että kielen sanavarasto ei suinkaan lisääny ainoastaan johdannaisten ja yhdyntäisten sekä lainautumisten tietä vaan että kielessä jatkuvasti tapahtuu oletettuun »alkuluomiseen» (saks. »Urschöpfung») tavallaan rinnastettavaa leksikaalista rikastumista merkityksenkehityksen¹ tietä. Onhan näet ilmeistä, että *luokka* tarkoittaessaan 'kategorialla' on jo aivan eri sana kuin se *luokka*, jolla ilmais-

¹ Sanaa 'merkityksen kehitys' on tässä tietenkin käytetty helposti ymmärrettävänä kuvaannollisena ilmauksena.

taan hevosen valjaisiin kuuluvaa 'vemmeltä'. Samoin on katsottava, että äännös *pii* 'salvainta' merkitsevänä, 'päätyräystästä' tarkoittavana ja 'ranta-viivan, vesirajan' nimityksenä edustaa kolmea eri sanaa, joilla synkronisessa tarkastelussa ei ole mitään yhteyttä keskenään eikä esim. 'sahan hammasta' merkitsevään *pii*-sanaan. Vastaavasti sama koskee myös tapauksia *nuoha* 'noki', *nuoha* 'myrsky' ja *nuoha* 'suuttumus'. Uusi sana ja uusi käsite on kielemme ilmestynyt niinkään *kostua*-verbin saadessa sekundäärisen merkityksensä 'nass werden', 'humescere'.

On näin ollen ilmeistä, että syventynyt käsitys kielen olemuksesta on antanut niin sanoakseni uuden ominaispainon myös semantiikaksi sanotulle lingvistiikan haaralle. Kohtalon oikulta tuntuu, että sama etevä tutkija Leo Weisgerber, joka on julkisesti ilmoittanut epäilevänsä koko semantiikkaa jonkinlaiseksi kielitieteen harhapoluksi¹, on parhailla tutkimuksillaan välillisesti tullut raivanneeksi samaiselle »harhapolulle» vain lisää leveyttä ja kulkukelpoisuutta.

Varsinkin romanistit ovat viime vuosikymmeninä harrastaneet sitä sanastontutkimuksen lajia, josta on Adolf Zaunerin v. 1902 tekemän ehdotuksen mukaisesti käytetty nimitystä *onomasiologia*.² Se on eräänlaista synonyymien tutkimusta, joka tarkastelee saman käsitteen tai lähisukuisten käsitteiden erilaisia nimityksiä joko saman kielen murteiden tai kokonaisen kielikunnan taikka aivan erisukuistenkin kielten piirissä. Kuten mm. sveitsiläinen romanisti Ernst Tappolet on huomauttanut³, kokemus osoittaa, että onomasiologisesti tarkasteltaviksi soveltuvat parhaiten sellaiset, suhteellisen selvärajaiset sanat kuin esim. ruumiinosien, kotieläinten, sukulaisuussuhteiden ja vuodenaikojen nimet, jota vastoin esim. sentapaiset käsitteet kuin kaunis, ylpeä, viekas ovat häilyvärajaisina yleensä liian vähän yhteismitallisia tuollaisiin vertailutarkoituksiin. Sivumennen sanoen: juuri Sveitsissä on onomasiologisella tutkimussuunnalla jatkuvasti ollut paljon kannattajia, joukossa kansainvälisesti tunnustettuja nykyaikaisen lingvistiikan merkkimiehiä, niin että liioittelematta voimmekin pitää Sveitsiä tällä alalla nykyisin Euroopan johtavana maana. Itämerensuomalaisen leksikologian piirissä ovat suorittaneet systemaattisia onomasiologisia tutkimuksia mm. professori Andrus Saareste sekä tohtorit Veikko Ruoppila ja R. E. Nirvi. — Onomasiologinen tehtävänasettelu osoittautuu käsitykseni mukaan hedelmällisimmäksi silloin, kun sen esille vetämä synonyymisto asetetaan sanapesyeittäin vielä erillisen semanttis-etymologisen tarkastelun alaiseksi. Näin ollen onomasiologia onkin vain yksi, joskin usein varsin kiitollinen semanttisen tutkimuksen muoto.

¹ Ks. viittausta Vir. 1933 s. 301 alav.

² Die romanischen Namen der Körperteile, Erlangen 1902.

³ Germanisch-romanische Monatschrift 14 (1926) s. 295—.

Etevän kielimaantieteilijän Jules Gilliéronin ranskan murteisiin kohdistuneet onomasiologiset tutkimukset, vaikka hän ei niitä ulottanut edes muihin romaanisiin kieliin, ovat tunnetusti osoittautuneet uusia, laajojakin näköaloja aukoviksi sekä romanistiikalle että kielitieteelle yleensäkin, koska hänellä oli elävistä ranskan murteista käytettävissään ennen kuulumattoman runsas, perusteellinen ja luotettava aineisto. Hän tuli siis vain tähdentäneeksi jälleen kerran sitä cum grano salis yleispätevää totuutta, että — kuten suomalaisen sananlasku asian ilmaisee — *taaja laajan voittaa*. Vastaavasti voidaan meikäläisellä taholla havaita, että sitä kronologisten ja eräiden muidenkin mittasuhteiden suppeutta, joka kieltämättä on ominaista suomen ja sen lähisukukielten leksikologialle verrattuna laajaulotteiseen uralilaiseen etymologiseen tutkimukseen, tavallaan korvaa itämerensuomalaisen aineiston eräiltä osin olennaisesti suurempi runsaus ja perusteellisuus, sanoisiko mikroskooppisempi tarkkuus. Nämä ominaisuudet tuovat joskus tuon alueellisesti ahtaamman tutkimuksen ulottuville jonkin sellaisen, kielen sisäiseen maailmaan avautuvan näkymän, jonka havaitsemiseen ekstensiivisemmin operoivalta tutkimukselta puuttuu materiaallinen mahdollisuus. Tässä mielessä voimme todeta, että suppeapuitteinen suomen kielen semanttinen leksikologia ja avaraotteisempi, koko kielikuntaamme ulottuva äännehistoriallis-etymologinen sanastontutkimus täydentävät toisiaan eivät vain kvantitatiivisesti vaan myös metodisessa suhteessa.

LAURI HAKULINEN

Lexicologie finnoise

Leçon inaugurale faite à l'Université de Helsinki 1. 4. 1953

Il est fréquent que l'explication du vocabulaire du finnois est comprise dans le cercle plus vaste de la linguistique finno-ougrienne et, en effet, l'éclaircissement des origines des mots finnois qui remontent le plus loin dans le passé a, en règle générale, eu lieu dans le cadre d'une étude plus large, comparative, le plus souvent phonétique et historique. Notamment la phonétique, remontant aux langues apparentées, dont les résultats fournissent la carcasse de toute œuvre lexicale, est elle-même une forme importante d'étude lexicographique. Les noms des savants comme Heikki Paasonen, E. N. Setälä et Y. H. Toivonen s'y rattachent avant tous autres.

A côté de l'étude portant sur la phonétique, un autre genre d'étude, celle des

mots d'emprunt qui cherche à tirer au clair la structure de notre vocabulaire, a été activement pratiquée. Depuis les années 1860, ce travail a été effectué avec une telle assiduité qu'on est en droit de présumer que nous connaissons assez exactement les mots d'emprunt proprement dits de la langue finnoise, autant qu'ils sont susceptibles d'être expliqués. Des recherches à venir on ne peut espérer que des apports relativement peu importants dans cet ordre d'idées.

Par contre, chez nous comme ailleurs, l'examen des emprunts par traduction et des calques linguistiques ne fait que commencer. A la première de ces deux catégories appartiennent, p. ex., *isänmaa* 'patrie', *myötätunto* 'sympathie', *todennäköinen* 'vrai-

semblable', et bon nombre d'adjectifs abstraits comme *velvollinen* 'obligé', *kansallinen* 'national', *siveellinen* 'moral'. Sont des calques linguistiques p. ex. *oikeus* 'droit', *vääryys* 'injustice', *rikos* 'crime', *omistaa* 'posséder, avoir', *todistaa* 'témoigner, attester', *kunta* 'commune'. Comme, de toute évidence, le finnois est plein de ces sortes d'emprunts peu voyants, grâce à eux il est, par d'importantes propriétés internes, plus proche du suédois qui lui est, génétiquement, absolument étranger, qu'il n'est proche, p. ex., de ses parents ougriens de l'Ob qu'on parle en Sibérie.

La sémantique est plus systématique que l'étude historique étymologique. Depuis longtemps on s'en sert comme auxiliaire de l'étymologie, mais ce n'est qu'à partir de 1900 environ qu'elle s'est constituée comme une discipline relativement indépendante. Comme un exemple de la nécessité d'une minutieuse analyse sémantique dans la recherche étymologique, l'auteur mentionne l'histoire du finn. *luokka* 'classe'. Voir *Studia Fennica* III p. 47. — C'est seulement après avoir eu recours à la sémantique qu'on a pu rectifier cette opinion erronée, que ce mot serait un emprunt direct au latin. Un exemple similaire nous est offert par finn. *kostea* 'humide' et *kostua* 'se mouiller'. Voir le résumé en français Virittäjä 1940 p. 123. Mais l'auteur signale que la sémantique tend elle aussi à des fonctions plus autonomes. P. ex. finn. *pii*, qui a autrefois signifié 'dent', a pris dans les parlers modernes dix autres acceptions différentes qui par elles-mêmes n'intéressent pas l'étude étymologique proprement dite mais qui au point de vue de

»l'économie verbale» aussi bien qu'à celui de la recherche sur la naissance des idées offrent des matériaux utiles. Comme un exemple analogue on peut mentionner finn. *nuoha* qui a cinq acceptions, en partie très divergentes. Voir le résumé en allemand Virittäjä 1939 p. 530.

En adhérant à la théorie linguistique de Leo Weisgerber, l'auteur estime que la langue n'est pas, comme on l'a définie erronément, seulement un moyen d'exprimer la pensée, elle est aussi créatrice d'idées, elle est la condition préalable de la pensée. Ainsi la langue finnoise a créé, avec le mot *luokka*, aussi l'idée 'catégorie' et, avec le mot *kostea*, aussi l'idée 'humidité'. Ces sortes de faits confèrent à l'étude sémantique comme un nouveau poids propre. A la sphère de la sémantique appartient aussi l'onomasiologie.

Les études onomasiologiques de Jules Gilliéron, qui portent sur les dialectes français (à l'exclusion des autres langues romanes) ont ouvert des vues immenses aussi bien aux études romanes qu'à la linguistique générale parce que Gilliéron avait à sa disposition des matériaux d'une richesse et d'une exactitude qu'on n'avait pas encore vues. De même la lexicologie finnoise au sens restreint du terme (finnoise riveraine de la Baltique) est, grâce à ses matériaux relativement riches dans le domaine sémantique, capable de compléter dans une mesure importante les acquisitions de la lexicologie finno-ougrienne, et ceci non seulement au point de la quantité mais aussi à celui de la méthode.

LAURI HAKULINEN